

Linguas dal mund, mund dals linguatgs

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **Igl è gartegià! La Scola da linguistica applitgada (Turitg) ha manà tras 41 mes'uras d'instrucziun, dals 5 da settember a las 17 enfin als 6 a las 17. Schizunt l'absenza d'in referent prominent, l'anterior parsura da la Lia rumantscha Chasper Pult, n'ha betg interrut lezza remartgabl cuninuitad; ins ha savi al remplazzar cun la plectra d'in linguatg amerindian dal wild-west, quel dal schef «Sitting Bull» (1834–1890) che ha batti ils alvs 1876 a Little Big Horn/Montana. A Turitg ha la magistra Annalisa Schaniel tuttina preschentà il rumantsch, e quai fitg bain, han ins silsuentar udi. L'autur da questas lingias ha dastgà preschentar il catalan e furlan ed ha lura frequentà la mes'ura d'arab. La Quotidiana ha già rapportà pliras giadas dal catalan; perquai na fai ussa betg basegn da scriver en chaussa. Perencunter vali la paina da resumar ils referats davart il furlan e l'arab.**

In stretg parent dal rumantsch

Dapi il romanist austriac Theodor Gartner (1843–1925) èsi usità da numnar «retorumantsch» la gruppa dals trais linguatgs rumantsch, ladin dolomitan e furlan. Lez num na cuntenta dentant betg, perquai che la Rezia istorica na

cumpigliava ni las Dolomitas ni il Friül. Il linguist tudestg Harald Haarmann di pli gugent «Alpenromanisch», pia «neolatin alpin»; ma dialects neolatins discurren er en il Vallais romand, Savoia, Piemont alpin e Provenza auta. Perquai rest'ins simplamain tar il tradiziunal «retorumantsch». Ins sa memia pauc ch'il cineast Pier Paolo Pasolini (1922–1975) ha scrit poesias en sia lingua materna furlana. Sia attaschadad ad in linguatg che l'Italia uffiziala na renconuscheva betg l'ha manà ad ina critica profetica da l'unifurmaziun spiertala realisada dals meds da massa per talian, ils quals, uschia Pasolini, mainian a fin l'ovra anticulturala messa ad ir dal fashissem. En il medem senn leg'ins en ina grammatica furlana da 1975 (1): «No si ur resist parcè che ti jèntin tes cjasis, ti distudin l'anime un pôc par volte» («Ins n'als resista betg [als meds da massa] perquai ch'i entran en las chasas e ta stizzan il curaschi in pau a la giada»). I suonda in toc poesia da Pasolini (2) e sia traducziun rumantscha: «A plòuf un fòuc / scur tal me sen; / no'l è soreli / e no'l è lus. / Dis dols e clars / a svualin via, / jo i so di cjar, / cjar di frutùt» (« I plovera in fiu stgir en mes pèz, ni sulegl ni glisch. Dis miaivels e clers sgolan davent, jau sun da charn, charn d'uffant»).

Il furlan

Il furlan mantegna la finiziun latina «-s» tar il plural dals substantivs, sco en ils texts sura («cjasis», «dis», «clars»), e tar la segunda persuna singular dals verbs («as», «dàs», «disis», «sès», «vàs», «puedis» euv.). El mida il sun inicial latin «ca-» en «tga-» («cha-» per rumantsch grischun) ch'ins po scriver «cja-» per furlan («cjar», «cjant», «cjase», «cjavre») e ch'il talian mantegna («caro/carne», «canto», «casa», «capra»). Il furlan mantegna perencunter ils suns inizials latins «cl-», «gl-», «fl-» e «pl-») ch'il talian transfurma; «clâf», «glace», «flôr» e «plum» cuntrasteschan cun «chiave», «ghiaccio», «fiore» e «piombo». Quels trais criteris e plis auters mussan la stretga parentela tranter furlan e rumantsch. Il vocabulari furlan è pli original; plects sco «impiâ» (rumantsch ladin «impizzar/impizzer»), «soreli» («sulegl») e «toblat/toglat» («clavà», vallader «tablà») fan endament il rumantsch, ma tut agens èn «cai» («lindorna»), «cumò» («uss»), «lâ» («vir»), «unevore» («fitg») e «vai» («bragir», «cri-dar»), entant che nums sco quels dals izuns («cerniculis» u «glâsinis») paran da derivar dal sloven. Quest è numnadament in linguatg da la sdroma ost dal Friül, il qual ha vairamain quatter linguatgs, cun il talian e perfin cun il tudestg en singulas vischnancas. Ina lescha taliana da 1999 lubescha da duvrar a scola ed en la vita uffiziala ils linguatgs da pliras minoritads istoricas determinadas; i fiss interessant da s'infurmar sin il lieu davart la situaziun concreta. Il furlan ha sa zavrà plaunet dals dialects discurrends a vest dal flum Livence; l'emprim era'l suttames a l'influenza dal center commercial e maritim d'Aquileia, lura sco ducadi longobard autonom e sco stadi dal patriarc; Civitas Forumiliana (oz per furlan Cividât) è stada per tschientaners la chapitala dal pajais e l'ha dà ses num da Friül (<Forum Iulii).

L'arab

Naima Seppèy-Berradi, da derivanza marocana, ha referì en ina sala plain stagnada. Ella ha preschentà insaquantas caracteristicas da l'arab, il quart linguatg mundial, areguard il dumber da plectaders, suenter il chinai, l'englais ed il hindi-urdu. Atgnadads da l'arab smirveglian betg tgi che sa già ebraic; era l'arab scriv'ins vers sanester, e la furma dals bustabs sa mida tenor lur posiziun avant, suenter u amez il plect. La magistra ha mussà a mintga persuna da la gruppa da transcriber l'agen num per arab; en singuls cas han ins stuì l'adattar, perquai che l'arab classic n'enconuscha ni «p» ni «g» dir. Ella ha era declerà las basas da la vocalisaziun scritta, ina dira nuschi sco per ebraic. Il public attent ha er emprendì d'enconuscher suns arabs che mancan en ils plis linguatgs europeics. Nus avain era

numnà nosa naziunalitad: «Anà [Jau] Suisi/Suisia»; uschia èsi vegnì cler che l'arab, puspè sco l'ebraic, na dovra betg adina il verb «esser». Tgi sa sche quella mes'ura interessanta ha dà a entgin(a) mustgas da sa profundar en lez linguatg mundial? Silsuentar han ins baterlà, cunzunt davart la Turchia moderna, sias atgnadads e la personalitad da ses fundatur Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938).

In'ocasiun da s'entupar

In participant tudestg ha lura plant che la scola catalana mussia da far quint per catalan empè da spagnol. Ins ha lura replitgà ch'i saja sco en scolas da Danemarc, Slovenia e Balticum, schebain che tuts linguatgs uffizials da lezs pajais dumbrian pli paucs plectaders ch'il catalan cun ses 8 milliuns. I ha mancà il temp per menziunar il cas anc pli cler da las scolas primaras sorbas en Saxonia – e pli che mai quel da la scola rumantscha. Tallas sentupadas dattan occasiun d'emprender d'enconuscher auters puntgs da vista e da replitgar a chi che n'è evidentamain betg infurmà endretg.

1) Zuan Nazi Matalon, *Dopre la tô lenghe. Gramatiche furlane. Gurize – Pordenon – Udin (Arz grafichis furlanis – Clape culturâl Aquilee)* 1975, p. 6.

2) Cità en: Franco Brevini (ed.), *Poeti dialettali del Novecento. Turin (Einaudi, ISBN 88-06-59860-0)* 1987, pp. 312–313.